

АГРАРНІ ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК АГРАРНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

AGRARIAN FINANCIAL LEGAL RELATIONS AS AN AGRARIAN-LEGAL CATEGORY

Курман Т.В., д.ю.н., професорка,
завідувачка кафедри земельного та аграрного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті здійснено аналіз наукових підходів до визначення поняття аграрних фінансових правовідносин, на основі якого сформульовано авторську дефініцію цього поняття як аграрно-правової категорії, визначено його зміст та ознаки.

Акцентується увага на необхідності належного правового регулювання аграрних фінансових відносин в умовах воєнного стану заради збереження і забезпечення реалізації потужного аграрного потенціалу України. Це зумовлює необхідність дослідження підходів до визначення категорії «аграрні фінансові правовідносини» як елемента предмета аграрного права.

Визначено ознаки аграрних фінансових правовідносин: самостійний різновид аграрних правовідносин; складна аграрно-правова категорія, що охоплює широке коло відносин у сфері фінансової діяльності сільськогосподарського підприємства (суб'єкта аграрного господарювання); нормативний характер, запровадження і регулювання відповідними нормативно-правовими актами аграрного, фінансового та іншого законодавства, а також нормами спеціалізованих локальних внутрішньогосподарських нормативно-правових актів підприємства; публічно-приватний характер, що зумовлюється поєднанням у цій сфері приватних і публічних інтересів; спрямованість на забезпечення ефективного розвитку основних агропромислових і пов'язаних з ними відносин, підвищення рентабельності й сталого розвитку сільськогосподарського виробництва; динамічність, обумовлена перманентними змінами у розвитку суспільних відносин, у напрямках державної аграрної політики, у співвідношенні публічних і приватних інтересів в агросфері та ін.

Запропоновано аграрні фінансові правовідносини як елемент предмета аграрного права розуміти як врегульований нормами аграрного, фінансового та інших галузей права комплекс суспільних відносин публічно-приватного характеру, що виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності аграрних товаровиробників і спрямовані на забезпечення ефективного розвитку основних агропромислових і пов'язаних з ними відносин й досягнення цілей сталого розвитку в агросфері.

Ключові слова: аграрні правовідносини, аграрні фінансові правовідносини, предмет аграрного права, агросфера, агробізнес, сталий розвиток.

The article analyzes the scientific approaches to the definition of the concept of agrarian financial legal relations, and on the basis of this analysis the author formulates her own definition of this concept as an agrarian legal category, and defines its content and features.

The author emphasizes the need for proper legal regulation of agrarian financial relations under martial law in order to preserve and ensure the realization of Ukraine's powerful agrarian potential. This necessitates the study of approaches to the definition of the category "agrarian financial legal relations" as an element of the subject of agrarian law.

The author identifies the following features of agrarian financial legal relations: an independent type of agrarian legal relations; a complex agrarian legal category covering a wide range of relations in the field of financial activities of an agricultural enterprise (agricultural entity); regulatory nature, introduction and regulation by the relevant legal acts of agrarian, financial and other legislation, as well as by the norms of specialized local internal regulations of an enterprise; public-private character, which is determined by the combination of private and public interests in this area; focus on ensuring the effective development of the main agricultural production and related relations, increasing profitability and sustainable development of agricultural production; dynamism due to permanent changes in the development of social relations, in the directions of state agricultural policy, in the ratio of public and private interests in the agricultural sector, etc.

The author proposes to understand agrarian financial legal relations as an element of the subject of agrarian law as a set of public relations of a public-private nature regulated by the rules of agrarian, financial and other branches of law which arise, change and terminate in the course of financial activities of agricultural producers and are aimed at ensuring efficient development of the main agricultural production and related relations and achievement of the goals of sustainable development in the agricultural sector.

Key words: agrarian legal relations, agrarian financial legal relations, subject of agrarian law, agrosphere, agribusiness, sustainable development.

Завдяки потужному потенціалу агросфери Україна і є одним із світових лідерів у виробництві сільськогосподарської продукції й одним з гарантів глобальної продовольчої безпеки. Аграрні фінансові правовідносини, як елемент предмета аграрного права, спрямовані на забезпечення ефективного розвитку основних агропромислових і пов'язаних з ними відносин і мають важливе значення для розвитку як сільського господарства в цілому, так і окремих суб'єктів агробізнесу, зокрема. Специфіка аграрного виробництва, що знаходить свій прояв у його сезонності, підвищених ризиках втрат в результаті впливу низки об'єктивних факторів (погодно-кліматичні умови, шкідники, хвороби, на сьогодні – ще й втрати внаслідок ведення широкомасштабної війни з тактикою «продовольство як зброя»), зробили аграрних товаровиробників суб'єктами фінансових відносин особливого роду. Правове регулювання аграрних фінансових відносин у сільському господарстві характеризується певними особливостями, що базуються на загальних засадах державно-правової регуляторної діяльності у поєднанні зі здійсненням державної підтримки даної пріоритетної галузі національної економіки.

Необхідність збереження і реалізації потужного аграрного потенціалу нашої держави, забезпечення про-

довольчої безпеки на всіх рівнях та протидії наявним в агросфері в умовах воєнного стану й прогнозованим загрозам вимагає належного правового регулювання аграрних фінансових відносин. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність дослідження підходів до визначення категорії «аграрні фінансові правовідносини» як елемента предмета аграрного права, їх змісту, ознак і видів. Як відомо, кожна наука оперує власним понятійно-категоріальним апаратом. Аграрно-правова наука ґрунтується на аграрно-правових категоріях, дослідження яких передбачає з'ясування їх сутності, ознак і наведення визначення. І хоча формулювання поняття будь-якої правової категорії (в тому числі й такої, як аграрні фінансові правовідносини) є складним завданням, однак від його вирішення багато в чому залежить як розвиток аграрно-правової науки, так і ефективність правового регулювання вказаних суспільних відносин.

Питання сутності і змісту аграрних правовідносин як предмета аграрного права доволі ретельно розкриті в роботах: Н.О. Багай, Ю.О. Вовка, О.В. Гафурової, В.М. Єрмоленка, В.П. Жущмана, О.О. Погрібно, В.І. Семчика, А.М. Статівки, Н.І. Титової, В.Ю. Уркевича, В.З. Янчука та ін. Проблематика аграрних фінансових

правовідносин як елемента предмета аграрного права досі не є детально дослідженою аграрно-правовою доктриною. Окремі її аспекти досліджувалися в роботах таких представників аграрно-правової науки, як Ю.Ю. Бакай, А.М. Земко, В.М. Єрмоленко, Т.В. Курман, А.С. Осадько, А.М. Пахольок, В.І. Семчик, А.М. Статівка та ін. Однак, вказані роботи, здебільшого, присвячено аналізу окремих напрямів аграрних фінансових правовідносин, зокрема, у сфері кредитування, державної підтримки, фінансового лізингу, інвестування тощо. Теоретико-правові питання аграрних фінансових правовідносин як аграрно-правової категорії все ще залишаються недостатньо опрацьованими, що й зумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є науково-теоретичний аналіз аграрних фінансових правовідносин як елемента предмета аграрного права, а також формулювання авторської дефініції даної аграрно-правової категорії, виокремлення її юридичних ознак та видів.

Аграрні фінансові правовідносини є одним із самостійних різновидів аграрних правовідносин як предмета сучасного аграрного права. За твердженням В.Ю. Уркевича, аграрні правовідносини являють собою врегульовані нормами права (аграрного й інших галузей) комплекс суспільних відносин, що виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками (суб'єктами аграрного господарювання), з одного боку, та іншими видами господарюючих суб'єктів, членами сільськогосподарських підприємств і їх найманими працівниками, органами державної влади й місцевого самоврядування, з іншого боку, з приводу конкретних об'єктів (майна, земель, праці тощо) на підставі певних юридичних фактів і надають їх учасникам взаємозумовлені права й обов'язки у сфері сільськогосподарської та пов'язаної з нею діяльності [1, с. 80].

Вказаний комплекс суспільних відносин, які складають предмет аграрного права, охоплює й відносини у сфері фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Дану тезу підтримують представники аграрно-правової науки. Так, на думку, І.І. Каракаша і Т.Є. Харитонові, фінансово-кредитні відносини належать до складових предмета сучасного аграрного права й ними охоплюються відносини щодо фінансово-господарської звітності та кредитно-інвестиційної діяльності суб'єктів аграрного права [2, с. 17]. В свою чергу, О.М. Савельєва у складі предмета аграрного права також окремим чином виділяє фінансові, кредитні, податкові відносини [3, с. 78].

Як вбачається, аграрні фінансові правовідносини є складною аграрно-правовою категорією, оскільки охоплюють доволі широке коло відносин у сфері здійснення фінансової діяльності сільськогосподарським підприємством, а саме: розробка, прийняття і виконання фінансового плану як елемента бізнес планування; формування і використання майнових фондів аграрного підприємства; ведення різного виду обліку (бухгалтерського, статистичного, аналітичного); складання фінансової звітності; розподіл і нарахування дивідендів на акції чи доходів на частки учасникам і членам підприємства; розробка й прийняття локальних внутрішньогосподарських нормативно-правових актів з питань фінансового характеру; фінансовий менеджмент, внутрішньогосподарський фінансовий контроль, аудит; відкриття рахунків в банківських установах і користування ними; відносини з оподаткування, кредитування і страхування аграрних товаровиробників; надання державної та грантової підтримки суб'єктам агробізнесу (фінансової, кредитної, податкової, бюджетної, страхової); лізингові аграрні відносини; укладання аграрних розписок; залучення інвестицій в аграрне виробництво, соціальну сферу села тощо.

За вказаними вище видами, використовуючи предметний критерій поділу, можна класифікувати аграрні фінансові правовідносини на: фінансово-господарські;

фінансово-розрахункові; фінансово-кредитні; податкові; страхові; бюджетні; фінансово-протекційні; агролізингові; агроінвестиційні та ін.

Окрім того, аграрні фінансові правовідносини, за аналогією з аграрними правовідносинами загалом, можна поділити на внутрішні і зовнішні. Ця теза підтримується і у спеціальній літературі [4, с. 171]. До внутрішніх належать відносини із забезпечення встановленої законодавством фінансової дисципліни у сільськогосподарському підприємстві (ведення різноманітних форм обліку, звітності, нарахування дивідендів на акції чи частки, виконання фінансового плану, фінансовий менеджмент тощо). Саме внутрішні аграрні фінансові відносини охоплює предмет аграрного права.

Зовнішні аграрні фінансові відносини – це відносини сільськогосподарського підприємства з фінансовими органами держави, банківськими установами, іншими господарюючими суб'єктами, включаючи розрахунково-кредитні і касові відносини таких підприємств. Дані відносини, здебільшого, регламентуються нормами фінансового, цивільного, господарського права.

Однак, в окремих випадках законодавець приймає нормативно-правові акти спеціального галузевого, аграрно-правового характеру, що розраховані на врегулювання фінансових відносин саме за участю суб'єктів агробізнесу. Прикладом таких нормативно-правових актів є Закони України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України» [5], який закріплює засоби фінансової і додаткової фінансової підтримки аграрних товаровиробників (статті 13 і 13⁻¹), а також бюджетної підтримки (статті 15, 16⁻¹, 16⁻³, 17⁻²), від 24 вересня 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств» [6] щодо надання грошової допомоги фермерським господарствам, голова якого має вік до 35 років (включно) за рахунок коштів державного бюджету, або Постанови Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. «Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств» [7], від 21 червня 2022 р. «Деякі питання надання грантів бізнесу» [8], якою затверджено Порядок надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства і Порядок надання грантів для створення або розвитку тепличного господарства та ін.

Зокрема, відповідно до п. 13.1. ст. 13 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» фінансова підтримка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу здійснюється через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів. У ст. 13⁻¹ закріплено додаткову фінансову підтримку сімейних фермерських господарств, які зареєстровані платниками єдиного податку четвертої групи згідно із главою 1 розділу XIV Податкового кодексу України, через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів (голови) сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Окрім того, даним Законом передбачено й надання бюджетної тваринницької дотації (ст. 15), бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників і стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції (16⁻¹), бюджетної дотації для відновлення переданих у власність організації водокористувачів насосних станцій (16⁻³), виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь; часткового бюджетного відшкодування вартості висіяного високорепродукційного насіння сільськогосподарських культур (17⁻²); виконання державних цільових програм, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів, боротьбу із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин і тварин, ведення

сільського господарства на радіаційно забруднених територіях; виплати бюджетної дотації на одиницю пошкоджених угідь внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (17².8), бюджетна підтримка виробників органічної сільськогосподарської продукції (17².9) та ін.

Як вбачається, аграрні фінансові правовідносини характеризуються наступними ознаками:

– виступають складною, комплексною аграрно-правовою категорією, самостійним різновидом аграрних правовідносин як предмета аграрного права, про що йшлося вище;

– опосередковують відносини у сфері фінансової діяльності сільськогосподарського підприємства (суб'єкта аграрного господарювання);

– мають нормативний характер, запроваджуються й регулюються відповідними нормативно-правовими актами аграрного, фінансового та іншого законодавства, а також нормами спеціалізованих локальних внутрішньогосподарських нормативно-правових актів підприємства (Положення про майнові фонди і резерви; Положення про розподіл (використання) прибутку; Положення про порядок нарахування і сплати дивідендів та ін.);

– є відносинами публічно-приватного характеру, що зумовлюється поєднанням у цій сфері приватних і публічних інтересів (сільгоспвиробника, держави, територіальної громади, суспільства, окремих осіб і навіть світової спільноти, приміром, щодо фінансового забезпечення глобальної продовольчої безпеки);

– спрямовані на забезпечення ефективного розвитку основних агровиробничих і пов'язаних з ними відносин, підвищення рентабельності й сталий розвиток сільськогосподарського виробництва;

– їм притаманна динамічність, обумовлена перманентними змінами у розвитку суспільних відносин, у напрямках державної аграрної політики, у співвідношенні публічних і приватних інтересів в агросфері та ін.

Як наслідок, дані відносини вимагають комплексного й адекватного, але найголовніше – спеціального регулювання, з урахуванням специфіки сільськогосподарської діяльності, її сезонності, підвищених ризиків, пов'язаних з низкою об'єктивних факторів тощо. У зв'язку з цим слід погодитися з позицією А.М. Земко і А.М. Пахолюка стосовно того, що норми права, якими регулюються аграрні фінансові відносини, базуються на нормах фінансового

права і мають враховувати особливості аграрних відносин, набуваючи таким чином власної специфіки [8, с. 18]. Слушно видається і думка В.М. Єрмоленка, що аграрне право у своєму предметі охоплює не «штучно вилучені» з предметів інших галузей права (цивільного, земельного, трудового та адміністративного) відносини, а різновидові аграрні відносини, диференційовані за ознакою специфіки сільськогосподарської діяльності, що вирізняє їх з поміж інших подібних видів суспільних відносин [9, с. 97–98].

Виходячи із сучасних тенденцій державної аграрної політики, превалюючим її напрямом є забезпечення сталого розвитку агросфери, спрямованість на зміцнення аграрного виробництва, гарантування продовольчої та економічної безпеки держави в контексті адаптації як до глобальних загроз, що постали перед світом в сучасних умовах глобалізації, так і до викликів воєнного стану, які сьогодня доводиться долати Україні.

Таким чином, можна сформулювати наступне визначення аграрних фінансових правовідносин як елемента предмета аграрного права – це врегульований нормами аграрного, фінансового та інших галузей права комплекс суспільних відносин публічно-приватного характеру, що виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності аграрних товаровиробників і спрямовані на забезпечення ефективного розвитку основних агровиробничих і пов'язаних з ними відносин й досягнення цілей сталого розвитку в агросфері.

Подальший розвиток аграрно-правової науки й підвищення ефективності правового регулювання аграрних фінансових відносин вимагають удосконалення понятійно-категоріального апарата в аграрно-правовій сфері. Насамперед, це стосується з'ясування змісту і сутності такої аграрно-правової категорії як «аграрні фінансові правовідносини», визначення їх ознак і видів, а також формулювання на цій основі авторської дефініції аграрних фінансових правовідносин як елемента предмета аграрного права. Як вбачається, вирішення цього завдання сприятиме не лише збагаченню аграрно-правової науки, але й подальшому вдосконаленню національного законодавства, його адаптації до вимог права ЄС, без чого неможливо забезпечення належного функціонування агробізнесу, гарантування продовольчої безпеки держави і сталого розвитку агросфери як в умовах воєнного стану, так і в період повоєнного відродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: моногр. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.
2. Аграрне право України: навч. посібник / за ред. І.І. Каракаша та Т.Є. Харитонові. Одеса, Юрид. літ-ра, 2017. 436 с.
3. Савельєва О.М. Правове регулювання відносин в агросфері: моногр. Харків: Друкарня Мадрид, 2017. 208 с.
4. Аграрне право України: підручник / за ред. О.О. Погрібного. Київ: Істина, 2007. 448 с.
5. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 20.07.2023).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств: Закон України від 24 вересня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-20#Text> (дата звернення: 20.07.2023).
7. Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2023).
8. Деякі питання надання грантів бізнесу: постанова КМУ від 21.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#n347> (дата звернення: 20.07.2023).
9. Земко А.М., Пахолук А.М. Аграрні фінансові правовідносини: поняття і види. *Наук. вісник Ужгородського Нац. університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 17–22.
10. Єрмоленко В.М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин: моногр. Київ: Марістр XXI сторіччя, 2008. 188 с.